

गोमागणेश पितळीदरवाजा
पांचे
लहानसें ' आत्मचरित्र.

लेखक,
के. मो. पंडित.

मोद्रक:—(१) आर्योवर्त-पुणे, (२) प्रगल्भ महाराष्ट्र-पुणे
(३) उपाध्यायक महाराष्ट्र वैदिक ईंग्लीश-पुणे

प्रकाशक,
अनंत गणेश शेकटार.
मुळाम बरोदे.

किंमत ३ आणे.

Pr. no. 12441 dr.

30.5.66

सर्वे प्रकारचे हल प्रकाशक्यानी स्वाधीन राखिले जाईल.

बडोदे- 'पूर्वसंशोधन' छापखाना.

Mar

928

P375

Ban

प्रारम्भ

श्री.

प्रस्तावना आणि अर्पण.

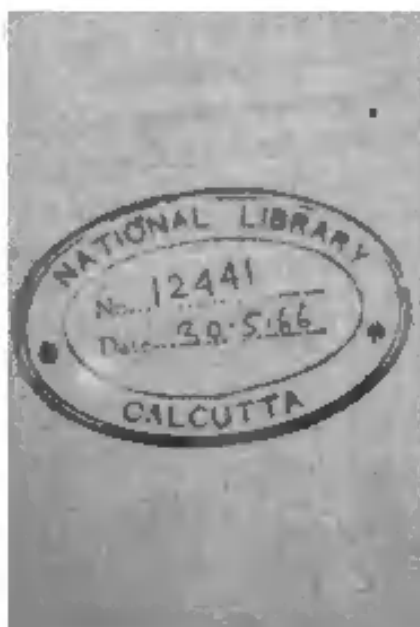
ग्रंथसंग्रहादक आणि प्रसारक मंडळी—वकील
हे, यांच्या जाहीरलीपकन पुरीक वृत्तांत मिहिका
आहे. तो खास पसंत पद्धत आणि स्थानों सापू
प्रसिद्ध केला. यांतील सारे कर्तव्य त्या मंडळीकडेच
आहे. सबब त्या मंडळीसच हे पुस्तक अर्पण
करणे योग्य वाटते. होतकर केवकास ठसेमन
दुखान्या या कर्तव्यतापर संस्थेचा सर्वदा उद्भव
आहे, एवढेच देवाजवळ जागणे आहे.

प्रथम पुढे,
द्विती भागन वष २
सन् १८९५.

}

के. मो. वंहीर.

78
1903

विषयानुक्रमिका.

अध्याय.	विषय.	पृष्ठ.
१.	वासमती.	१
२.	पूर्वरीटिका.	२
३.	गृहसिद्धान्त.	२६
४.	महिलांची वसाहत कदाची.	२७
५.	पुण्यातील तीन बरे.	३६
६.	वाद्यव्यक्त.	४६

गोभागणेश-पिंतळी दरवाजा

यांचे

‘लहानसे’ आत्मचरित्र.

मकरण १ कें.

“बारामती.”

मामता जन्म जरी बारामतीस झालेला नाही.

तरी हा गांव मला जन्मभूमीप्रमाणे प्रिय वाटतो. याचे कारण, माझे सर्व बालपण व बहुतेक उद्बोधनपण या गांवाचें शेजें. माझ्या देशाच्या इतिहासांत या गांवाची प्रसिद्धि आहे; यामुळेही तो गांव मला फार प्रिय वाटतो. माझ्या चरित्राच्या या गांवापासून प्रारंभ होतो. छान्दन या प्रकारांत त्याची संक्षिप्त माहिती देण्याचें योजिलें आहे. बारामती हा गांव पुर्ण जिल्ह्यांत श्रीमंत. या गांवाचें मुख्य ठिकाण आहे. ‘श्रीमयकी’

जे महाराष्ट्रीय इतिहासवाचकांस अंकक असती-
 कच, याच लहानशा बटावर बसून मराठ्यांनी
 आरबी मोडणावर बसणाऱ्या इमामदादला मुसक-
 यानांचा पाठलग केला. 'मूर्ति लहान पण कीर्ति
 मोठी' हा न्याय आमच्या या भीमपडीच्या बटावर
 व त्यांवरील स्वारांस चांगला लागू पडतो. अन्व
 मुझाहिरा घेऊन स्वदेशाच्या स्वातंत्र्यार्थ लढणाऱ्या
 रोबट्या शिल्लेदारांस या इमानी व अस्पृशंतुड
 कन्यावरांची फार चांगली मदत होती. किली
 आवापाइ श्रम करून मराठ्यांचे 'गंगेत घोडे न्हाणे'
 काही कल्पना आपणांस कदापि यावयाची नाही.
 आचप्रमाणें, भीमपडीच्या तहांस सिंधु नदाचे पा-
 नी पाजून मराठ्यांनी आपल्या पराक्रमाची जी
 झर्य केली, त्या श्रमाचाही अंदाज करणे कठीण
 आहे. अन्योन्यकर्तव्यस्तर असे ते घोडे व त्या
 आचरील मराठे स्वार हे दोघेही धन्य होत !
 माता लुई बारावती विषयी. हा गांव फार
 जुना. आमाच, जसे त्याच्या इतिहासातील आहे.

सावधान दिसते. शिवाजी महाराजांच्या पूर्वी हा
 गाव सुपे परगण्यांत मोडत होता. त्यावेळेस याची
 इतकी प्रसिद्धी नव्हती. याचा रम्य स्वरूप व प्रासि-
 द्धि पेशवाईत आली. येथील जहागिरदार पेश-
 व्याचे संबंधी 'मानवी नाईक' हे होत. यांनी
 जमीन्या अस्त्रकडे पेट वसविली. तिची रचना
 'संगण्याचे' पटाप्रमाणे केलेली आहे. यामुळे
 पहाणारास मोठी मीन वाटते. अशी रचना जव-
 लपुराशिवाय इतरत्र फारशी पहावयास सांपडत ना-
 ही. चार राजरस्ते एके ठिकाणी मिळतात व या
 ठिकाणी उभे राहिले असता डाक्टर चंद्रबाबू
 चार वेष्टी दिसतात. यांचा वाडाही पुण्यातील
 अनवरच्या वाड्याएवढा आहे. यात इती सरकार-
 ने कचेऱ्या केलेल्या आहेत. या वाड्यातील
 कुण्या इमारती काही वर्षांपूर्वी किर्त झालीत व
 त्यापदांच्या सहवासात जमीनदोस्त होऊन पडलेल्या
 दिसत. हा वाडा मोठा रमणीय होत, असे
 जोड सांगतात. पण, काळगतीने कोणत्या

कोडले नाही, ज्या वाळ्यांत मजान्त कळमी मांढर
जसे, तेथे दिवसा जाण्यास भिंती पाटावी.
जाणि हा सर्व फसामपातणर्हो वर्षांतला खेळ!
प्रभात होच खरे की, 'सर्ग' यत्न वसतादगात् स्तु-
तिपथ काळाय तस्मै नमः' !!

हे जहागोरदार मोठे हौशी, श्रीमंत वरासिक होतो
जसे दिसते. गांवाची रचना, जाण्या वाळ्याविषयी
आस्थाधिका, व तेथीक सिद्धेश्वराचे देऊळ ही
जाण्या हौशीची साक्ष देतात. ते पेढ्यांचे सावकार
होते; यावरून, ते श्रीमंत होते, याचा प्रत्यय पेशो.
जाणि माहाशब्दकाविकुलगुरु मथुरांत राहिले
जानी आपल्या आश्रयास ठेविले होते, यावरून,
त्यांची रसिकताही तपून होते.

येथीक सिद्धेश्वराचे देऊळ चिरेबंदी असून मळ
भाहे. देवळांत पाहण्यासारखी चीज काटली दानाचे
देवापुढीक 'मंदी' होय. खरोखरीच्या नंदीबेज
बघडा हा नंदी भाहे; व तो कासगिराने इतका
जुलूस घालिला आहे की, तो कासगिराने, की

लडतच नाही. स्वयंकरे ठक जावून तमें रहावे
 जणजे त्या मनोहर मुर्तीशी मनुष्य तन्मय होऊन
 जातो. या निपंती वृद्ध लोकां जो आस्थापिका संग-
 लात, ती तर मोटीच अर्था करभ्यासारखी आहे.
 करभ्याशीस नाईकांचे कारकीर्दीत हा कारागीर हो-
 जून गेला. त्याने परिस्थाने जो नंदी केला होता,
 तो इत्तीच्याइनही सुबक होता. तो स्थापन करणा-
 र पुष्कळ लांबकांबचे लोक घेऊन आस पाहून
 गेले. अर्थात एक मनुष्यकपों घुबड आले. त्याच्या
 मसरी दृष्टीला हा चांगुलपणा सवत साळा नाही.
 त्या मसरी दृष्टीचें काय दुष्ट सामर्थ्य पहा ! तिने
 तो सुंदर नंदी भंगला आणि कारागिराचा उगळ
 हात लुका पवला ! ही सेद्वजनक बातमी जिकडे
 तिकडे एखाद्या बज्ज्यासारखी पसरली. सर्व लोकां
 का विचान्याकरितां हळहळूं लागले. पण गुपीत
 मनुष्यास काय ईर्ष्या असते पहा ! त्याने त्या दुष्ट
 दृष्टीचा विचार केला व दाव्या हाताने दुष्ट
 दृष्टी पाहून आपली मसळ कसप्या सर्व काय

काहीर केळी ! तें पाहून त्याच्या धम्यास किती
धम्यता वाटली असेल व लोकांनी त्याची किती
तारीफ केली असेल, याची नसती कल्पना घुल
हृदयांत आनंदीआनंद करून सोडते.

महाराष्ट्रकाविकुलगुरुंचें वसनाच्याचें गांव हेंच.
त्यांच्या बैठकीची खोली अद्याप दाखवितात. तिच्या
भिर्तावर चहू बाजूंज्या पमकांची सृष्टि वितारलेली
अस्पष्टपणें दिवून येते. तदीच्या कांटी असलेल्या
गणपतीच्या देवळांतही कधी कधी ते वसत असत.
जाणि कविता अडली छणजे त्याचपुढें ठेवून ती
पुढी होण्यासाठी ते प्रार्थना करीत.

दुसरे कवि 'श्रीधरशर्मा' यांचेंही वास्तव्य या
गांवी काही दिवस होतें. 'श्रीशिवलीलामृत ग्रंथ'
जायेंत त्यांनीं येथें श्री विश्वेश्वराचे देवाच्या
उपास केला.

तिसरे ऐतिहासिक प्रसिद्ध पुरुष 'गोविंदराव
काळे' हे होते. यांचे वास्तव्याचें गांव हेंच. हे
वास्तव्याचें गांवें विठ्ठलाचे हस्त्याची राखीव होती.

मोठे तेजस्वी, करारी व सूर होते. सूर्याच्या
आडवी उठावणी यांनीच केळी व श्रीमंतीचा
उपभोग करणाऱ्या मळमूळसांची. मोठ यांनीच
जिरविडी, इंग्रजांचे घरणे घाले असता यांनी
हिरकणी बावून प्राण सोडता व आपले हावही
आचे दृष्टीस पडता कामा नये, जसा प्रकारची
सजवणूक केळी.

याप्रमाणे ऐतिहासिकदृष्ट्या या गांवाचे पर्व-
कोचन होते. जाला ज्या वेळेस जामच्या मोष्टीस
प्रारंभ होतो, त्या वेळेस त्याची काय रिवाज होती,
याचे थोडेसे वर्णन करून हे प्रकरण जाटोवू.

सन् १८०३ च्या सुमारास आही करामतीस
जाली, त्या वेळेस तो पेटणाऱ्या गांव होता. गा-
वात म्युनिसिपलिटीही होती. गांवाची राहणी
जाळबोध व जुन्या चाळीची होती. स्त्रियांवास
ही गांव नऊ कोस दूर असल्यामुळे 'नवांन' वाटे
वगैरे मुळीच लागलेले नव्हते. येनीच्या वस-
तीस आहीतकाल 'भुवनेश्वर' आणि 'पर्वतेश्वर'

ગોવેં તેયે માંબરી એકું ચેત મસે. 'શ્વાસ્યાન' ક
 શ્વસ્ય તેયે કધી એકલેહા બાઠવત નાહી. 'સ
 શાલેસ્યા કધી માહીત નાહીત. પણ, માંબે તક
 કયાકોર્તને, ચાતુર્માસ્યપુરાણ, સત્સવ, વંત્રજાગર,
 સગવાર વૌરે જુન્યા સંસ્થાવા વારંવાર જયઅમકાનુ
 હોત મસે. ગાંધાંતીલ લોક એકીને રહત મસત,
 જો તો આવાપત્યા કામામધ્યે નિમગ્ન મસે. દુષ્કાલ
 કિંવા ટેમ માંબા સંસર્ગે નસસ્વાકારણાને લોક
 મુકાંત હોતે. તે શાંત પવિત્ર વ સાધે દિવસ મળ
 અમ્ન વાંગલે બાઠવતાત, અજુન તે વિચાર માંબે
 સનાંત બાલે જાળજે મી કિલ્લેક વેલપાવેતોં દેહબાધ
 વિતરન જાતોં. અસે દિવસ પુન્યાં ચેતીલ તર બે
 બહી મનાલા સર્કાઠા શાટું લગતે.

પ્રત્યેક લહાન ગાંધાંત એક 'અધિકારી પંચા-
 તન' મસતે, સ્વાપ્રમાણે વેધેહી હોતે, માંબે વરીક
 અધિકારી પંચાયતનાંતીલ એક દેવત હોતે,
 એવે સાગને તર્ત પુસે માંબે.

ગાંધાંત 'અધિકારી પંચાયત' એક જાતનાંત હોતે.

कला बधातच्छब्द मिळे. तथाचि शुद्धाची वाच्यता
 आहे. तेन्नां सर्व प्रकारचा माळ बांगला, ६ स्थान
 मिळे. जांभ्याच्या दिवसांत आंबे, पेळ्याच्या दिवसांत
 स्यात पेळू व दोंगाच्या दिवसांत सोंग मूळतक
 आम्ब्यास मिळत, बारामताचे रेशमी पोतरजोडे
 पार प्रसिद्ध आहेत, म्हुळें, कोहणाचा मरणा
 जेणे मोठा जादे.

प्रकरण २ रे.

“पूर्वपीठिका.”

या प्रकरणांत आमची पूर्वपीठिका कथन
 करावयाची आहे. आमचे मूळ गांव
 ‘बाहीक’ हे होय. आमचे आज्ञे, पणजे व निपणजे
 जेथेच उदयास आले. निपणजे व पणजे यांनी
 जगाच्यांत मामळत करून मोठी कीर्ति संपादन
 केली. त्यांच्याने जग जाले जाई. या

હમીત મામલત કરુન છોટે નાંવ કમાયો.
 “વિષ્ણુ મોવાલ્ય”ને નાંવ ઠાકત નાહી, બાલ્ય
 માસિક ચિસ્ત્રાંત મૃદુ મનુષ્ય સાંપડળે કટીન.
 કોઈના સ્વમાત્ર પરાકાષ્ટિયા પ્રેમલ ન કોઈલ્ય અસે,
 કોઈનાલાહી દુસવાવવાને નાહી, અસી ત્યાંની
 વર્તણુક અસે. જહાન મુઠે ત્યાંના પાર પ્રિય અસલ.
 સંધ્યાકાલ્યે બેઠેલ કચેરીતુન યેઝન તે ગચીલ્ય
 અસલે કણજે ત્યાંમોંવતી આઝીતીલ અલગોપાલ
 અમાવવાયે. મુકાંશી ત્યાંયે અતિશય ઊદિવાલપ-
 આયે વર્તન અસે. ત્યાંનકરિતાં કલ્પકલ્પલ કિલ
 બેનામિઠાઈ તે રોજ બાળુન ઠેબીત. ત્યાંયે લેઝળે
 ન ગંભતી કરળે કાલ્યાનંતર ત્યાંના તે કાઝ દેઝન
 કાઢેલ ડાબીત. નંતર સંધ્યેથી બેઠ હોઈ. વચાંથી
 અસી તેમેય્યા માલુલ અસમ્યાકારણાને તેયુલ
 કાઢાવરથી સોમી કારણ મમોહર દિસે.
 વિકલે વિકલે દેવલ્લંતકિ ધંઠારલ ન ચોઘડે વાંક
 સર્વત્ર ગમલમુન નાઈ; ધાંઠાંવર સંધેસાઠી બાલ્ય
 અલગ અલગ પાનસ અલગેલ નચેલ મેઈ; તો

જાણીતું પરત પેલ; મુઠે શાહાનું સુટત; દેવ-
 ધર્મના સાઠી લોકોની ગદી હોઈ; ૪ સુર્યાના અપ-
 રિત શોભાં પાહુન પરકાહેના અનંદ હોઈ.
 ત્યાંની એક જગ અસે. તોત પુષ્કલ પુઠે
 નિશત. તીં બાઝીત માટલી જાત અસત, પાટાવર
 ઠેકે કરુન ઠેવછેલે અસાવયાસે. ત્યાવપ્રમાણે
 હાથુવતે આણિ આંબરાઈતીલ આંબે પાંચા બાઝી-
 ઠીલ લોકાના મોઢા આસપ અસે.

સરકારી કામાંત તે મોઢે દહ ૪ મિ:પશ્તવાલી
 અસત ત્યાંનીં તેથીક શાહાજીવે ચોરીમ મેલેકે
 અંકડીર હોધુન પરત આણિલે. ચામુઠે ત્યાંના તેવે
 જાર લોકિક જાણા, હરિદાસ, શાહી, પુરાણિક ૪
 ઐદિક પાંત ત્યાંના પાંગલા આસપ અસે.

આમચે સરખે જાએ કેવલ સ્નાનસંખ્યા કરુન
 જાણક્રમણ કરીત. ત્યાંનીં ઢોલવાલા પાગોટે ઘા-
 ઠેકેકે કોળાસ માઠવત નાહી. ત્યાંચે પાંદટે તાન
 અસતાંચે સ્નાવ કપી ટલકે નાહી. આશારી જરી
 ત્યાંનીં તરી ત્યાંના મિલવાંત કોપાળેતે ત્યાંનીં

अंतर हाळें नाहीं. ते मोठे कडक स्वभावचे असत. त्यांचा घरांत मोठा दारा असते. पाहिले सर्व मंडळींनीं छठून स्नानें केळींच पाहिजेत. दुजाडल्यावर कोणीही पारोसे रहावयाचें नाहीं. अशा तऱ्हेने त्यांचा काळ केवळ पवित्र धर्मधरणाच उत्तम तऱ्हेने गेला.

२ आमच्या पूर्वपीठिकेतील तिसरे वर्णनीय पण आमच्या आजोबांची व्हणि ही होय. आस्याक-
नर आकाशातील कुन्हाट असण्यांतच पडली होती. पण, त्यांनीं आपल्या आयुष्याचें बीज फार उत्तम केले. 'संन्यासिनी'ने व्याप्रमाणें आयुष्य घाल्तावे, त्याप्रमाणें त्यांनीं आपलें आयुष्य घाल-
विलें. त्यांची स्वच्छता, त्यांचें पवित्राचरण, त्यांची अतिविकस्ये पाविपयी मी मोठी ऐकू लागलों, जणजे असें वाटतें की, ही एक 'योगिनी'च होऊन गेली असावी. कोण दृढनिश्चय ! किती स्वधर्मपरा-
यणता !! आणि केवढें पवित्राचरण !!! अशी मागणें
आमच्या बाईं घाल्तावे पितृव्याचें नाहीं

आमच्या दोघी आजीपैकीं मरक्याच्या तो-
 म्याला शोभेल अशी एकही नव्हती. सामान्य
 आजारंतीक स्त्रियांपैकीं त्या अस्पृश्यी व अज्ञान
 होती.

हे दोन्ही आजोबा आमच्या वसिकांच्या अ-
 न्यवस्थांत वीरले. यामुळे कुटुंबसंगोपनाचे ओझे
 आमच्या दुसऱ्या चुकत आजोबांवर पडले. त्यांचा
 स्वभाव मात्र मोठा मासकेवाईक व वर्धन करण्या-
 कारवा होता. त्यांना विद्या थोडी होती; पण
 त्यांचे नशीब मोठे जबर होते. यामुळे तीनही
 दय्यांपर्यंत ते उबकर व सहज वाटले. पण
 त्यांची अव्यवस्था इतकी पराकाष्ठेची होती की,
 त्यांचीं पुत्रं नये. तीनही दय्यांची नुसती चटणी
 उडून जाण्याची. या 'अव्यवस्थितपणा'त 'तन्हे-
 वाईकपणा' व 'शेळपणा' यांची भर पडली
 होती. या तीन गुणांचे त्रिकूट जमल्यावर सग-
 ळीं परिणामाला काय पहावयाचें! अंकीची अवस्था!
 आज कुळवाभिनीचा ठासव टोचेजंग करवयाचा

कुठें मनात येण्याचा अवकाश; मग, त्या वर्षी काय विचारता? सर्चाकडे कळवीतकें बघावयाचें नाही. पण, दुसऱ्या वर्षी काय? देखीला नुसती भाल मिळण्याची मारामार! हीच स्थिति सर्वत्र स्पष्ट पाहताळ करणें नको. याचा शेवट उध्दय आहे. सर्व तऱ्हेची धडिछात्रां भित्ती गहाण पडून नाहींशी झाली, आणि बर कर्जदारांचे पुढां तगादे!

अद्या स्थितीत बडिछात्रांचें शिक्षण दयातयाचें झाले. घरांतील 'आण ने, पुजा अर्चा, नैवेद्य वैद्य-देव' यांतच त्यांचा बहुतेक वेळ जावयाचा. त्यांतून वेळ राहिल तो अभ्यासास! पण तो देखील आज्ञाव्या तऱ्हेचाईकपणामुळे वाट्याला जावयाचा नाहीं. अभ्यास करीत असता त्यांच काही काम सांगून पिटाळवयाचें. वर पुस्तके किंवा फी कधीही मिळवयाची नाहीं, नव्याबोळानें एकही दिवस वात नसे. अद्या असद्या स्थितीत दिवस काढणें झणजे पूर्वजन्मीचें भयंकर पाहक होय.

अशा स्थितीत नदिमंथाना म्हाटिकमुळेसामर्थ्यास
अभ्यास होत. इतक्यांत आजोबांची अशी कहर
कागळी की, आता शिक्षण पुरे करून त्यांस
एखादी भतामी लावून द्यावी. त्याप्रमाणे त्यांनी
१५६, दरमहाची नोकरी करून दिवा जावि
त्यांस वेगळे काढले.

देवपर्वत अभिभक्तकुटुंबपद्धति चालू होती.
यानंतर विभक्तपणा आला. पोटाच्या मागे
ज्याचे बडील बडकी होईल तिकडे भटकले.
बहिष्काजित जिनगी पहावयास त्यांस वेळ न
आशा राहिली नाही. आता विभक्त शास्त्राका-
रण्याने दहा दहा वर्षांत बरव्या मंडळीच्या गंठी
पडणे त्यांस मुष्कील झाले.

अभिभक्तकुटुंबपद्धति किती श्रेष्ठ व मोठे
आहे, याचा नमुना जुन्या घरेदार घराण्यांत प-
हाव्यास मिळे; त्याचे वर्णन आरंभी आमच्या
पूर्वपंडितकृत आलेच आहे. सुवत्सा व श्रेष्ठ मनोहरतीचे
आकृत्य यामुळे अभिभक्तकुटुंबपद्धति प्रचारास आली.

सकलस्य परिधिर्तीतः सी भेषः साध्यः, सर्वत्र
विद्यमानं न हिस्त यः^४ आसीदुद्वेगं मुक्त्यै ।

आतां यानंतरं आसत्ते कुटुंब पुण्यास वेगळ्या
वरीं राहूं लागले. नदीच्या उगम जसा अस्व-
असतो, तसेच संसाराचे असते. आ वेळेस ज-
वण्या कुटुंबांतिल आणसे सारी 'इन्मीन तीन'ने
बडील, मातृश्री व आजी. तसाच पगारही रुपये
पंचरा. नदीचे पात्र जसे वाटते, तसे तिचे स्वभाव
व नेमव पाळटते. तसा संसार जसा वाटतो, तसे
आचे स्वरूप व नेमव पाळटते. ही गैमत मोठी
अवण्यासारखी आहे. 'संसार करंगळीहून नारीच्या
आणि मुसळाहूनही जाड आहे, अशी ह्याण भाषे-
ती काही खोटी नाही. पैपासून लक्षो रुपया-
पर्यंत जेवढी प्राप्ति होईल, तेवढी सात आठती
एकच 'आणा !' पण तो एकदा पाठीस का-
गळा ह्याणजे कधी संपत नाही. सर्व आणा
आली आणा, दगड आणा, धोडे आणा, का-
आणू नका, असे कधी ह्याकें आहे काय !

पर्यायाधान निव्वजता जखीव जस्त खैर व
 स्वतंत्र असतो, तसा तरुण अनुष्य संसाराचे प्रा-
 र्थी होय. केवळ 'स्वतः' ही कल्पना मनास
 प्रसन्न असते, ताकण्याचा 'मद' वर्तनांत आणि
 विचारांत स्पष्टपणें दिसतो. कोणाची पर्वा वाटत
 नव्हते. नायकी किंवा आई आपल्या शब्दाप्रमाणें
 जागली तरच ठीक; नाहीतर कामास पदावयाचें
 नाहीं. स्वभ्रष्टपणा, डोळ आणि दिवाळपणा
 झकडे सारें लक्ष वेधलेलें असण्याचें. आपल्या
 पैकीं तूच वेसे उरले तर शिष्टक पटावयाचें;
 नाहीतर अंधविश्वासी फिकीर करावयाची नाहीं.
 जसको किंवा आई यांच्या मरणाकडे कबित् कळ
 जावयाचें. वास्तव्य आणि सात्विक प्रेम यांच्या
 ताकण्यांतील मदापुढें जुगळत उरून जातो.

ताकण्यांत विचारी पुरुष फार विरळा. गृह-
 विरुद्ध उच्छ्रम मिळून स्वभाव सात्विक वृत्तीचा
 जसेक, तरच ताकण्यांत पुरुष सौम्य व विचारी
 निव्वजको. जायत्यो बहिरंगीया गुणविशेषांचे

कारण हेतुसांख्य शास्त्री. लहानपणी सांचा स्वभाव
कार उनाड असे. गंगेत प्रहर प्रहर पोहत बसानया-
चे, व नाळंत दांडगाई करावयाची, अशा स्वरुपास
सर्व लहानपण निघून गेले. वडोळ व चुळते लव-
करच वारल्याकारणाने वेदाध्ययन किंवा शास्त्र
कोपेकी कोणत्याही करण्यानाचे वळण पाटीमार्गे
कावणारे वाळकळीचे माणूस नाहींसे झाले. वा-
चकाभाणसांचे तनाड मुळगा कुठले ऐकणारे
हुटे त-हेवाईक चुळवाण्या कारकादीत तर 'वे-
वद नगरी व झोटिंग पांझाई' होऊन विचार-
पूर्वक शिक्षणाची पूर्णपणे निरासाच झाली. यामुळे
वर वर्णन केल्याप्रमाणे वडोळांचा स्वभाव व्हावा,
हे स्वाभाविकच आहे.

वडोळांना नोकरी लागल्यावर लवकरच सांची
बदली दूर अंतरावर दक्षिण कोकणांत झाली.
होतावरचा माणूस केवळ 'ताकमात' श्राणाच्या
वीरस मुळजांत जाऊन पदाव्याचा प्रगणे लालच
ही एक काळबापाण्याची शिक्षा होय. फोट रॉ

आळवें पाहिजे; पसताळी पाठवितां क तेवें जावें
 आम आहे. वडिल कोंकणांत गेल्यावर त्यांचा दूध
 मोठ्ठी, इत्यादि पौष्टिक वस्तु मिळतात. आमुकें
 त्यांच्या तालमीच्या शरीराची फार खराबी होती. प्र-
 र्णम ते सधेच गेळे होते. मागाहून इतर मंडळी गेली.
 "दक्षिण कोंकणातील आयुष्य खणजे एक
 प्रकारची गंमतच आहे. देशावरची मीन जरी
 तिथे नाही, तरी पण तेथील राहणी व तेथील
 भाषा ही एक प्रकारे प्रेक्षणीय आहे. प्रत्येक
 सम्राज्य अनुस्वार देण्याची तेथील पद्धत पाहून
 वारंवार हसूं येते. पण या भाषेचा नवीनपणा
 एकदा नाहीसा झाला झणजे अपविचिताच्याही
 ही संसकळणी पडून जाते व न कळत तोही
 छेत्तच बोलू लागतो. तेव्हाची साधी रहाणी, मेह-
 कती स्वभाव व धार्मिक वर्तन पांचा आमच्या
 कुटुंबावर चांगलाच परिणाम झाला. पुढे जगाचे
 चरणाभ्या या कुटुंबास 'कोंकणा रीत' झणजे
 एक उत्कृष्ट हिस्तीचे शिक्षणच मिळाले.

जागची आई तेथील एका शेजाऱ्याची हकी-
 मत सांगते, ती मोठी भोजेची आहे. तो गृहस्थ
 अधिकृत होता. तेथे मराठी व इंग्रजी शाळा नवीन-
 च सुरू होत्या. त्यात त्याची मुले जात असत.
 त्या ती वर्षा काळीं झगजे वर गृहस्थाने त्याचा
 झपट्टे एकीकडे ठेवण्यास सांगून त्याच्या संगमर-
 वरीन ताचे पाणी घाळावयाचे व सगळ्यास घरांत
 वेळें घावयाचे ! त्यास दिवसेंदिवस वाढत जाण्यास
 झुंझुंझुं आवाज आहूत मोठा संताप येई.
 मुलांना रोज ही शिक्षा व्हावयाची ! यामुळे ती
 कंटाळून जागची, घरांतील वायकामाणसे सग-
 ळ्या स्त्रियांची नजर चुकवून त्यास अंत घेऊं जागची;
 ती स्त्रियांची चाल कांही दिवसांनी मागे पडली.
 तिचे काम केवळ गोमूत्र शिंपवण्याने होऊं का-
 रण. त्याकाळी कांही दिवसांनी रजा मिळाली.
 आणि स्पर्शास्पर्शाचा विडाळ नाहीसा झाला.

सुमारे ५ वर्षे कोकणांत कादस्यावर देशा-
 लीक होईक तर बरे, अशी उत्कंठा आमच्या
 1244 dt - 30.5.66 Re 2

महिलास बाटू लागली व आसली बारीने प्रथम
 मृत झाले. हे तेथील बरप्पा अधिकार्यास
 लपेना. त्याने यांच्याबद्दल जाण्याचा निश्चय
 केला. तेव्हा यांना शेवटी रजा प्याची लागली.
 रजा संपली तरी बरप्पे ग्रह बदलले नाहीत.
 रजिना जागी तर जास्तच वेळ आका, वहीच
 जमानावर दगू झाले. तेव्हा दोहीपशी मोठी पुला
 लागली. कोण विकतो हे सांगणे मोठे कठीन
 होते. काही दिवसांनी या ग्रहाने यांच्यावर
 आंगठेच किटाळ रचण्याचा घाट घातला. तेव्हा
 जामण्या कुटुंबात मोठी चिंता उत्पन्न झाली.
 जामचे शेजारी एक ओलिपो रहात होते. त्यांनी
 महिलास धीर देऊन सत्पाचा बाजू ईश्वर समजून
 आळाप्याविषयी उत्तेजन दिले व अनुकूल काळ-
 विनयी भाषा उत्पन्न केली. त्या भाषेच्या जो-
 शिवर जामचे कुटुंब घरमेश्वराच्या कृपेचा घेऊन
 झरीत होते; इतक्यात परवात्यांतला कोकण
 जामच्या अधिकार्यास जागेवर नेऊन इच्छित होऊ

भागची जाई तेथीक एका सेवान्याची हकीकत सांगते, ती मोठी मौजेची आहे. तो गृहस्थ मिश्रक होता. तेथे सराठी व इंग्रजी शास्त्र नवीन-
 च घाल्या होत्या. त्यांत त्याची मुळे जात असत. त्याने ती वर्षे आली क्षणजे त्या गृहस्थाने त्याच्या
 तत्त्वपदे एकीकडे ठेवण्यास सांगून त्याच्या जंगल
 होव ताचे पाणी घालायपाचे व मग त्यास जंगल
 येऊ घावपाचे ! त्यास दिवसेंदिवस वाढत जाणारा
 जंगलादिकांचा भ्रष्टाकार पाहून मोठा संताप येई.
 कुठाना रोज ही शिक्षा घ्यावयाची ! यापुढे ही
 जंगलाळू लागली. घरांतील नायकांमाणसे जंगल
 जंगलीची नजर चुकवून त्यास आस येऊं लागली.
 ही स्थानाची चाल काही दिवसांनी मागे पडली.
 तिचे काय केवळ गोमूत्र शिंपवण्याने होऊं का-
 जाले. त्याकाही काही दिवसांनी रजा मिळाली.
 त्याने स्पर्शास्पर्शाचा विटाळ नाहीसा झाला.

सुमारे ५ वर्षे कोंकणांत काढल्यावर देशा-
 त्याची होईक तर बरे, अशी उत्कंठा त्याच्या

बडिळांस वाटू लागली व आसाटीं खरीने प्रवाह
 सुरूं साळे. हें तेथील वरण्या अधिकाऱ्यास
 जापेक्षा, त्याने वाण्याविद्वद् जाण्याचा निश्चय
 केला. तेव्हां यांना शेवटी रजा म्याची लागली.
 रजा संपली तरी वरचे ग्रह बदलले नाहीत.
 त्यांना आतां तर जास्तच घेव आला. वडील
 कामावर रुजू साळे. तेव्हां दोहीपक्षी मोठी चुरचुर
 लागली. कोण निकतो हें सांगणें मोठे कठीण
 होतें. कांहीं दिवसांनी त्या ग्रहांनी वाण्यावर
 चांगलेच किटाळ रचण्याचा घाट घातला. तेव्हां
 कामण्या कुटुंबांत मोठी चिता उत्पन्न झाली.
 जावचे सेजारी एक उद्योतिशी रहात होते. त्यांनी
 बडिळांस धीर देऊन सत्त्वाची बाजू ईश्वर समक्ष
 आळण्याविषयी उत्तेजन दिलें व अनुकूल फाट्या
 दिवशीं आशा उत्पन्न केली. त्या जाहोण्याची
 कबर भासचें कुटुंब परमेश्वराच्या कृपेचा बांध
 करित होते; इतक्यांत परमान्यांतलः कोणा
 काम्या बडिळांच्या आगेवर वेळ झालीत होत.

आपण पत्र आले. हुशर कचेरीतून मंजुरी नाही. आपल्या पक्षाने मोठ्याचे नाकावर वाट करून घ्यायची. भरेरे! मनुष्यप्राण्याचा काय हा कासर! रावसाहेबांची फजीती शाळी; तेव्हा त्यांचे जीव दुःख पाळे. सरकारी नोकरीतील 'भत्तारी' हा 'पैसेलाऊ' व्यक्ति झगजे 'सद्गुणांच्या जागेवरून' होय.

वहीळ 'कारकुना'चे एक 'अधिकारी' होते. हा एकंदर काहुरांत 'जीवन'च शक्ति होते. तेथे स्वतंत्र अधिकार, बहदारी व स्वदेश इतक्या बस्तू मिळण्याची स्वप्नांत देखीत आशा नव्हती. पण धर्मेश्वराबरोबर आपण मेहनत करून आगळे देऊन तेवढे असले झगजे तो ते प्रसंगी दिव्याबापूच काहीपि बहणार नाही. बडिलांना मागे सांगितलेल्या ज्योतीबाबांच्या सांगण्याचा पुष्कळ चांगला प्रत्यक्ष प्रत्यक्ष. तेव्हाफसून ज्योतीबाबांच्या त्यांचा निष्ठास निष्ठा व ते 'शास्त्र' व्यवस्थित व बरे आहे. त्यांनी स्वतःच आपली बाबी करून

बिलास, पुढे त्यांची बदली इंदोपूर येथे झाली, तेथे त्यांस चाळीस रुपये पगार मिळू लागला.

इंदोपुरास आल्यावर अधिकारी पंचायतनामा ते बिराजमान झाले. तेथे त्यांस चांगली मंडळी मिळाली. गंजीफा, पत्ते, बुद्धीमळे, सतार येथे कैरेमणुकीचा अडा सुरू झाला. आतांपकी त्यांना तंबाखू व विडी ही व्यसनं नव्हती, ती येथे जडली. तेथील फडणीस म्हणत 'जहो, चाव-काचे जसे इन्तदकुंकू तशी पुरुषांची तंबाखू'. शहिलानीं होसिने एक 'तह'ही ठेवले होते. सधून सधून सरकारी मंडळीच्या जमळच्या छेदावर व खेड्यावर त्यांच्या होत, हुरक्याची आनंदाची व गुन्हाळावर मेळवानी यांची पंगळ जसे जसा सुखात काही काळ गेल्यावर त्यांची बदली बिराजमतीस झाली.

माझ्या बर्दाळ बहिणीचा सन्म कोकणास झाला व माता जयस इंदोपुरास झाला. बिराजमतीस आठवणी आले. आम्हांचे मिळणं

एका मोठ्या वाळ्यांत होतें. त्यांत दुसऱ्या अनेक
कहाने कहाम बिन्हावें होती. शिवाय एक प्रसस्त
पारायणाचें देखळ होतें व जळजळ नदी होती.
येथे माझ्या चरित्रास प्रारंभ झाला.

या पूर्वपरीक्षेच्या वृत्तांत कंठाळ्याणा झाला
झिजा भटकदार झाला, जें मला स्वतःच्या सांगित्तीं
केंने कळीण आहे. मी त्यांत होईल तितका संधि-
तपणा, मुद्देसूदपणा व मनोहरपणा आणण्याचा
प्रयत्न केला आहे. तथापि ही केवळ काव्यनिक
लोकां नसल्याकारणानें काव्यनिक व उंची व-
चणी रुची असणाऱ्या वाचकांना ही इकीकता
औरस वाटण्याचा संभव आहे. पण त्यावर
आका माझ्याच आहे. जें आहे, तें हें आहे. जें
आवदेत त्यांनी घ्यावें, नको असेक त्यांनी
छोडवें. तथापि एवढ्यावरच थांबू नका. तुम्हा
ज्या क्षणजे पुढें कसकसा रंग बदल पाहण्या
करे, हें कळेल.

नकरण १ रे.

गुरुशिक्षण.

साक्षात् शिष्या शिष्या स्वभाव होशी नसे. शिष्या
 वर्तन धार्मिक व पाबित्र नसे. शिष्या
 शिष्यातीळ लेष्ट मनोवृत्ति आत्मंत आगच्छक असत
 येन, परोपकार, भूतदया, नम्रता इत्यादीकांचे
 शिक्षण मला शिष्यापासून जागळें प्राप्त झाले. शिष्या
 विविधा वाचतां मुखीच येत नव्हते. पण पुरा-
 णांतील बहुतेक कथा शिष्या लोडपाठ असत
 ती एकाच प्रसंगाचे वर्णन करून कागळी म्हणजे
 इतकें मनोरम करी, कीं त्या प्रसंगाचे शिष्या
 शिष्या बरेचदा पुढें उभे रहात नसे. स्वयंपाक
 करण्यांत व पकवाने करण्यांत शिष्या हातबंद
 नसे. येत्रनामांतील इळदकुंकु, भाद्रपदांतील
 जलपाम्फुलसव, पंढरीचे दिवसांतील धुंदुरवास, सं-
 वत्सराचा इळक, व दिवाळीच्या वराणाचे शिष्या

आमधें टापटीप, झेल व कांहीं मनीनपणा
असावा अशाविषयी तिची पराक्राष्टेची अपणूक
जसे.

व्यसमतीस येईपावेतो तिचें स्वातंत्र्य आत्मन्य
आजीच्या ताब्यांत जसे. बरील माणसांच्या तंबाकें
वागणें, हा लहानाचा चर्मच आहे. परंतु सैम
मोठी होऊन परतीक कारभार पाहूं आगळी
कणजे गृहस्थीक कारभारसूत्रें सासूने सुनेच्या
स्वाधीन करावी हा तिचा धर्म आहे. तदनुसार
आजीचे हातांतून आईचे हातांत कारभार आला
व आजीनें सर्वच कारभारातीक आपलें जंग लाल
दून घेतलें.

बाहेलांचा स्वभाव संवत्त होता. त्यांच्या
पडिस्पापासून विचार करण्याची व पोक्त पतीक
देवण्याची संकय नसक्यकारणानें प्रसंगविशेषीं ज्यो
ज्या आईची व त्यांची सुरेल रंजूक होते.

आजीक अविमक्तकुटुंबपद्धतीमुळे व स्वभाव
आजीक जणेंपणामुळे कारभारंत कारसें सकळीं

कसे, घामुळे तिच्याशीही बाईला कधीकधी सहाजंगी करण्याचा प्रसंग येई.

अशा स्थितीत माझा मुख्य शिक्षक काय होऊ शकतो? याचा विचार होतो. याचका वर्षापासून तिने मला काही देवाचे स्तुतिपर श्लोक शिकविले होते. ते ही संन्यासाला पाय धुऊन घ्यावे; दिव्यास व देवाला नमस्कार करावा; सकाळी आघोळ करून भक्त जावावे; सूर्यास बारा नमस्कार घ्यावे; तुळशीला व तुळशीतीळ देवास पाणी घालावे. 'दुसऱ्याचे बरी उगीच जाऊ नये; जेवत असतील तर तेथे उभे राहू नये; कोणी काही घात भसेल, तर त्याजवळ त्याचे खाणे भाटपण्यावर बसवू; कोणी काही देऊ लागेल तर 'मला नको, आमचे बरी पुष्कळ आहे' असे द्यावे; कोणाचे बरी देवाच्यास गेल्यास काही पदार्थ मागू नये; पण जर येईल तो घ्यावा;' इत्यादि घेते तिने गोष्टी शिकून, खाऊ देऊन, उदाहरण देऊन व प्रसंगी देऊन देऊन मला शिकविले होते. याप्रमाणे ही

जब कावाही तेंच मुळावें 'शिक्षण' होय. हे शुद्धशिक्षण घेतळत असतानाच दुसरे कोण वेळं घडणार आहे? आणि घडतानाच त्याला दुसरी कोणती जागा योग्य आहे?

ईश्वराच्या संबंधाने तिने माझ्या मनोवृत्तीला जे मनोहर वळण दिले, त्याची किंमत केवळ शब्दोक्त आहे. कोणताही पदार्थ साध्यापुर्वी तो देवास अर्पण करावा, नवीन अंगारखा किंवा टोपी घातली झणजे प्रथम देवाचे व वदितमात्रा-भावे पायां पडावे, असे तिने मला शिकविले होते. आपणांला सर्व ईश्वरापासून प्राप्त होते, असून आपण त्याला नेवेद्य दाखवून जे सावधानीने स्वामे आणि त्याला नमस्कार करून कोणत्याही नवीन वस्तूचा उपयोग करावा, हे आपण अर्थव्यव आहे, असे तिने माझ्या मनावर निश्चित केले.

तिच्या शिक्षणाने माझा स्वभाव अत्यंत शुद्ध व धार्मिक बनला. तत्परीच माझी

બૌદ્ધાર્ય ચાંચી માફવા વર્તનાચર છાપ વસતી
 માફવા દુષ્ટ મનોવૃત્તી સંવર્ધન પ્રવૃત્ત શાસ્ત્ર,
 ચાંચી સ્વાચ્છ, નિર્દયપણા, હૃદયપણા, જાચરટપણા
 કોરે દુર્ગુણાંસ ચાંચી બાળા વસતા.

કોણાહી વડીલ માણસાસ સાચ્યા નાંબાને
 કોને મળા હોક ચાંચી દિલી નાહી, પુરુષાસ
 જાણ, કાકા વ જીસ કાકી, માની અસેચ કાંચી
 કોપણ નાંબ ચાંચી, નાંબાને હોક મારને રાંધ્યે
 પંચાચે આદે, અસે તી કાળે.

માફવા બાળપણચ્યા શેલ્લકા હોઈલ તિલકી
 શાલિક દિશા ઊમેલ, અસી તિને કાલકી
 શેલ્લકી, જાંબાકા વિદ્યાર્થી કરુન સાચા વચ્ચે
 વચ્ચે વચ્ચેનારા પેતોની તિને મળા મનુ દિલે
 નાહી, દુસરી પુષ્કલ મુઠે હા શેલ્લ શેલ્લક. પંચ
 જાંબાકા વ ખુરેકા હગીચ શોરુપુ નયે, ત્યાં
 રેચ અસતો, અસે તિને શિકવાવે, પંચાચા દેશ
 જાંબકી મૂર્તિ માંજાવી, ત્યાંકા જાંબાસે ધર કાંચી
 જાંબા પાલન જાળુન જાંબા કોચા કાંચી

विशोढ्याची हज्याहुंकरे करावी, उत्सव करावा,
 भुजा करावी, प्रसाद वाटायचा, कहान मुलीच्या
 तिसराच्या नाटकांत एखादे पात्र घेतावे, शोपा-
 ळ्याची आगगाडी करावी, कधी मुलें जमवून
 कचेरी करावी व ती सज्जस्त करून मज
 झट्टाडू खेळावा अशा प्रकारची दिशा बाळगणे
 तिने माझ्या खेळास लाभिली.

नंतर हळू हळू मुंजीचे वय जाळें. त्याचो-
 वरच शाळेतील शिक्षणाचो जरूरी मासू लागलो.
 वर्षेप्रतीपदेच्या मुहूर्ताने नवा अंगरत्ना, नवी टोपी
 व नवी पाटी अशा मोठ्या वाटाने जाही शाळेमध्ये
 प्रविष्ट झालो.

मुंज सात्यावर पढण्यासाठी मला तिने एका
 गुरूचे स्वाधीन केले. वेदाध्ययन हे आश्रमार्थें मुख्य
 कर्तव्य, बदललेल्या परिस्थितीत तें जरी शक्य
 नाही, तरी निज्य आश्रमारे ब्रह्मकर्म हाणजे संस्कृत,
 संह्यसूत्र, पूजा, पुरुषसूक्त व रुद्र इतकें तसे
 आश्रमार्थें प्रत्येक माद्यनाच्या मुख्यता जाळें.

दिवे, वशी आमच्या आईची एन्ठा होती.
आमच्या माझे सर्व शिक्षण वारामतीस पूर्ण झाले.
माझी मुल झाल्यानंतर माझ्या हातून जमळकर
महादेवास एकादशीस एकादशी व नारायण
जाची वारती तिजे करवावी. घरच्या देवाचीही
पूजा व वारती वारंवार करण्याचा प्रसंग येई.
वामुळे शिकलेले ब्रह्मकर्म कायम होऊन नेहमी
साजेतवाणे राही. या धार्मिक कृत्यांत घालविलेला
काळ मोठा आनंददायक वाटतो. तितका आनंद
दुसऱ्याकडे कोठेही आढळत नाही.

आईला आमच्या सत्रा करण्याचा फार नाद.
वामुळे, लहानपणीच, मला सत्रा फार बदल्य.
जेमुरी, मोरगांव आणि पंढरपूर या स्थानांक
फुल्य होत. जेजुरीला चंदीच्या दिवसांत गेली
होती. त्यावेळची महार मोठी वर्णनीय. मोरगांवच्या
गणपतीपुढचा उंदीर नंदीएवढा मोठा वारतो
मला वाटते उंदराएवढा उंदीर असेल. पण माझी
आई कसल्या खोटी ठरली. ती देखे मेकळ्या

का चंद्रशेखर सोचूं जागलों. मका बाटले गजपती-
मकलध कुठें लहानसें पिढकुले बसले प्रजे-
शिवटी आईस विचारता संकामिरसन शालें
प्रजाकाष्ठेचा हर्ष झाला.

हे प्रवास झणजे माझ्या शिक्षणाचा एक
अंगच होत. रस्त्यानें नानाप्रकारच्या गमती
होवित पडत. बरोबरच्या शेजाऱ्यांचे अप्पठकीने
स्वभाव नजरेस येत. कंटकपणा, सहनशीलपणा
व आत्मसंयमन हे धडे त्यांपासून मला चांगले
शिकारवयास मिळाले.

‘देव पाडावयाचा कीं साजें खावयाचा,’ असा
विषयवेळीं आहास आईचा प्रश्न असे. ‘मीखाही
मगलवयाचा नाही, ‘भूक’ ‘भूक’ म्हणत
मिगडी, रस्त्यानें हद्द करणार नाही,’ असा कस
करून वेतल्यावर मग ती मला बरोबर नेत असे.
सारांश, मला जें गृहशिक्षण मिळालें
आव्यंत हितकर होतें. माझ्या मनोवृत्तीस त्या
कार चांगले बळक झाले, स्वभाव भागि-

मैत्रेय व उच्च बनला, आप्तसंयमन करण्याची
 संकल्प लागली. चांगल्या गोष्टींचा अभिमान
 मिष्ट गोष्टींची तिरस्कार हव्यांत उत्पन्न झाला.
 कोणोही उणे उत्तर बोलले तर ते सहन करण्याची
 क्षमता मनाचे अंगी प्राप्त झाली. आपण आपले वर्तन
 निष्कपट व निस्पृह ठेवण्याची संकल्प लागली. होई
 नितका उपसर्ग पावयाचा नाही अशी वृत्ति बनली.

शांतिनाथ, 'भ्यावहारिक शिक्षण' ही मंडळ
 प्राप्त होण्याविषयी तिने कबरदारी घेतली. मित्र
 मंडळ वारंवार बाजारांत घाटायें. वजन, मात
 व भाव पाविण्याची नीट ओकली करण्यास लागले.
 'चार दुकानें हिंडून मळ पहावा, परी
 संकवाफळ पाववा, विकत आपस्ताना नेटमी
 नष्ट करण्याचे बोलौनें माणावा,' इत्यादि पुष्कळ
 असुरक्त गोष्टी तिने मंडळ शिकविण्या होऊ.

मंडळ शाळेला व घरच्या अभ्यासावर देखरेक
 घाली व वेळ गमवूं देऊं नये, संस्कृत शिकण्याचा
 साधक्याचे धाडण्याचाही तिने परिपाठ झाला.

प्रकरण ३ रे.

बडिकांची बसईस बडका.

बायलमतीस कामची नऊ वर्षे मोठ्या कु-
लत गेली. तेथे तेथे मोठा चांगला न-
ऊन व कित्येक कुटुंबांशी अत्यंत प्रेमा पडला.
ईश्वरगावासून उत्पन्न होणारी तृप्तिता म्हणजे प्रेम,
आणि हे संघटन कामचें तेथे फार पडले.
कामासंबंधी बडिकावर सर्व मंडळींचा अत्यंत प्रेम
आले. कारण त्यांचे करणे अत्यंत सरळ असे.

बायलमतीस बडिकांच्या वृत्तीत पुष्कळ फरक
पडला. त्यांना संस्कृत शिकव्याचा काद
कामाचा. सतारीच्या बैठकी येदून पुराणाच्या
बैठकी होऊं लागल्या. गाव्याच्या वर्गच्या वास्तव्य
आमिंक उत्सवा' संबंधीच्या वर्गच्या होऊं लागल्या.
बैठकी बडिकांमाराद्वाराचा उत्सव त्यांच्या बड-
कांवरें बराच पाडला व व्यवस्थित होऊं लागला.

स्वांगी एकनाथ स्वांगीवर भक्ति भक्त्या; व
 स्वंगीवर शब्द पञ्चस दर वही पेटणास जाण्याचा
 स्वांगी पाठ घाले. ते स्वंगी गीता वाचू लागले
 व स्वांगी एकनाथी मागवत वाचू लागले. स्वांगी
 जेव्हास नवळची व जेजुरची पुष्कळ मेढळी
 कवत; पामुळे तीस सोळा रंग देऊ लागला.
 स्वांगी शेवटी 'स्वार्त' अगिरी केतला होता.
 स्वंगीच्या नाचणांणी योग्यतेनुसार संभाषना कर-
 ण्याचा व स्वांगी पंढीवर येण्याचा स्वांगी
 कवीही उठला नाही.

एकदा पटकीचा वाद कर आंगीने सुक-
 लाक, ज्ञा वेळेस गावकऱ्यांची व अधिकाऱ्यांची
 वही गोळा करून स्वांगी पंचांग्या मदतीने
 काशीविशेषदशस अनुष्ठान सुक केले. शिवा-
 यी एक चांगले जोषध तयार केले होते,
 ते करे ओकांच्या घरी वाठून फुकट देत.

दसऱ्यास व संवत्तीस पानसुपारीचा सक्ती
 जावण्याकडे होई. मधून मधून मेळवाऱ्याही होत

विवाह करवा, पुराण वगैरे धर्मग्रंथांचेही समारंभ
आमच्या घरी होत.

वटिकांची बसईस बंदळी घाली, हे काळ
ह्यावर सर्व ठोकांस फार काईट वाटले. त्या
पुष्कळ मेजवानी घाल्या. आह्वान पोंचवावया
वेळीपर्यंत पुष्कळ मंडळी जाली होती व आमच्या
योगामुळे सर्वांच्या डोक्यांतून जन्म आल्या
चून राहिले नाहीत.

बसईचे ठोक कावदेशीर व तुटक, ह्या काईट
जांणि ऊबळ मुकई असल्याने राहणी खर्चाची
आमुळे थोडीशी बहकती जाली होती तरी तेथे
आम्यास जाम्हास मोठसा जाव्हाड वाटला नाही.

जाम्ही तेथे येऊन पोंचलो. कासकुनाचे काही
तरीप त्याच्या केलेली नव्हती, आमुळे प्रथमतः
तेका देवळात जाम्ही उतरलो. मग घर पाहून
विश्वास केले.

तेथे आमच्या कुटुंबात जहा विसरा, कारणा
मुळे जेव्हा जहावांजून होतच नाहीत.

विसरें. सावधान्यास देखीक चहा धम्याकच
 धम्यां सुचत नसे। येथीक बरेच लोक पोर्तुगीस
 कोकानी बोटचिळे आदेश. ध्यामुळे बहुतेक कारा
 गोर, धजूर व कोतकरी किस्ती सोपवतात. मागीर
 धम्याका हा गाव चांगला आहे. पण गाव
 कायरी, तूप बगेरे देशावरचे जिनस येथे चांगले
 मिळत नसत. ध्यामुळे, आमचे कार हाक सांगे
 त्यांत वईट हवेचें साद्य होऊन कामध्या कुठे
 काहीक पसरेक मनुष्य बनारी पडले. आमचे
 जेथे निहरी कारसा जमका नाही. धर्मकाम्या
 जो देश सर्वस्वी प्रतिकूलच भासला. लोक तेथे एक
 प्रकारच्या धाम्याच्या वाटच्या पितांना कार आले
 जम. ते काय असावे याविषयी माझा काहीच तर्क
 होईना. पुढे ते 'सोडावांट' आहे असे मला कळले.
 वसई हे इतिहासप्रसिद्ध ठिकाण समकालांमुळे
 मला ते प्रिय वाटे. वसईचा किछा, आनीक्याचा
 किछा, व निर्मळ खेळतीक शंकराचार्यांची समाधि
 ध्यामुळे वसईट व वसईच्या कांसपास येथली

संस्मरणीय आहेत. कुर्बची दिवाळी पहायना-
मही आम्ही एकदा गेलो होतो. शिवाय कलेवरी
महोबाचे देवीचे स्थान आम्ही पाहिले.

वसईस माझ्या इंग्रजी शिक्षणास प्रारंभ
झाला. तीन इयत्तांपर्यंतच शिक्षणाची तेथे सोब
होती. पुढे माझी रवानगी पुण्यास झाली. इकडे
माहिकांचीही बदली करूनच देशावर छाकी.
जमपासून कुटुंबाची व माझी तारातुट झाली,
घर पारले जाऊ, प्रेमाची माणसे दूर झाली
आणि मी निराळ्या वातावरणात येऊन पडलो.

प्रकरण ५ वे.

पुण्यातील तीन वर्षे.

एकाद्या साक्षाची काही कशी ठोडून काढावी,
तशी आईबापापासून तोचलेल्या डेंकराची
विद्यते असते. घर आणि प्रेम या दोन शब्दांची
ज्या सोबत्याका पारले होते. रंगे भरली, बोलली

जिना शिक्षा केही तरी कार्य ती जाईच. तिची
दसऱ्यास येणे नाही. वसईहून निघतांना मला
कार वाहटे वाठवें. पण, शिक्षण्याची उत्कंठा जस-
ककारणाने तें दुःख जाबकून भरने भाग पडवें.

मी पुण्यास एका दूरच्या आज्ञाच्या येथें शि-
क्षाव्यास राहिलों. तें घरजें सुसीक व परंदाव
जाही त्याची खुवाती जाहे. माझ्या बरोबरीचे
विद्यार्थीही तेथें होते. यामुळे, चढाओढीने अभ्यास
करण्यास व पाहटे वठण्यास मला मोठ्ठा हुरूप येई.

मी ज्या वातावरणांत येऊन पडलों, तें धार्मिक
च सुन्या चाळीचेंच होतें; परंतु त्यात 'क्रिष्ण'
चळती, 'वाचाळता' होती. शिवाय, काही
अज्ञानप सुधारक चाळीचेंही अनुकरण ठेवें
जीवेंचें होत होते. तरी 'सुधारक' पत्र दहीनमो
जस्त मध्दतें; आणि सुधारकांची निंदा करण्यास
च वाचण्यांत त्यांस मोठा हर्ष होई.

मला कदाचनकपासून 'माझा इतिहास,
माझा चरित्र,' व 'कधी माझा' याविषयी का

मर न अभिमान बाटे, स्वाध्यायप्रसंगे, त्यासंबंधी
 पार मंडळी जमून विवेचन व्हावे, विद्वानांचे
 व्याख्याने ऐकावयास जावे, वर्तमानपणे व पुस्तकांचे
 जाचारीत, उत्तर करावे व करवावे, आणि त्या
 पत्रांनी स्वतः सुभेमध्ये बोळावे व वर्तमानपणे
 व पुस्तकांचे विहारीत, ही ईर्ष्या मला फार व्हाय-
 नापासून बाटे. वास्तविक पदात, ती माझ्या
 स्वातंत्र्याची उत्पत्ती न्हावी, त्याका काय कारण होई,
 ती मला कोणी शिकविले, याविषयी मला तर कोणी
 मला विचारूंक लागेक, तर मला त्याचे काहीच
 उत्तर देता येणार नाही. कारण, ती ईर्ष्या 'कृत्रिम'
 नाही, 'स्वाभाविक' आहे. मी ९ वर्षांचा असताना
 माझचे मामा 'जर्मदा-प्रदक्षिणे'त गेले होते; त्यांची
 पारंपार कुशाळीची व चमत्कारिक वर्णनाची पत्रे
 मला. ती मी जाईस वाचून दाखवो व झणे 'माझ्या
 माझ प्रदक्षिणेहून आत्तावर एक पुस्तक प्रसिद्ध
 करतील, तर ते मोठे मनोरंजक होईल. ती
 जाईस आत्तावर 'अंकुशेस' स्तुति व कवितांची

'सर्वस्वर' यांचे पठन करण्याचा मी पाठ घातला
 होतो. दोन्हीही काव्ये रसाळ आहेत. ती
 काव्ये ठामेळी; छानने माती वासि ताम्र होऊन
 आहे. मधून मधून मळा असेही वाटे, मी
 एवढी अशी काव्ये लिहिली. वस्तुतः आमचे
 शेजारी एका पुस्तकवाल्याचे दुकान होते. त्या
 व आमचा असेल घरोघा पडला. त्यामुळे मी
 त्याच्या दुकानात जाऊन वाटेक ते पुस्तक वाचून
 वसत असे. वाचनाची स्वाभाविक गोष्टी येते दुकान
 वरी व वाचनाचे व्यसन लागते. मराठी भाषेविषयी
 मी प्रेम व अभिमान फार वाटे व शाळेत त्या
 विषयात मी आपका पहिला नंबर कधीही गमावून
 नव्हता. वस्तुतः आमच्या शाळेतील मास्तर
 होते होशियारी व गमती असत. त्यांनी मजकूर
 'सर्वस्वर' आद्याक्ष 'कटप्रश्न' याकावे. ते
 'सर्वस्वर'संबंधी असत. त्यामुळे आमच्या वृद्धी
 याकावे व्याघ्रात मिळे. मराठी वाचनात
 'कटप्रश्न' हे बक्षिसेही लागत. त्यामुळे मी

आनन्द अगुन मन करण्वास हुरूप येई. पण
 आनन्दा बाबनावरु आमच्या गुरुकडून
 मनीं सवासकी मिळे व माही वाइवा होई. एक
 दिवस जमने होसी शिक्षक एके ठिकाणी जमने
 आनि मागीं सर्ब मुळे एकेठिकाणीं जमविळी.
 तेन्दा, एकांनं माही युक्त काढली कीं, या सर्वांचा
 'कविता' करण्वास सांगारें. एक तासाचीं अक्षर
 देण्यांत आली, स्वतः शिक्षकही 'कविता' करा-
 न्वास बसले. कोणत्या तरी 'विषयवर' काही तरी
 कवितार करावयाची असे सांगण्यांत आले होतें.
 मग, काय 'कविता' करण्कार' इतीस पडला क्षण
 काळ! हंसतां हंसतां सर्वांचीं पोटे दुकून आलीं.
 मनीं माही व दुसऱ्या एका मुल्यची कविता
 आर्बवट बरोबर आली व ती मुल्यचीं सुधाकर
 'पूर्ण' व 'बरोबर' केळीं. माही जी कविता
 सुधाकर आली व जी माही पाहिली कविता होय
 ती हीः—'मेरोपेत कवी हे होठमियां जात येत'
 'पूर्ण', 'बरोबर' पुता लयांन्या मिला किती हो

'कैसे मैं देत !' यह प्रसंगाने कहीं कविता-छन्द
 आगत छाकी, भी रोष सत्त्व सुठस्यार एक
 'पेशवा' इतिहासात्मा भाषाये भोकी
 कविता कहे लगको, भी 'वृत्तवर्ण' कि-
 लो नन्दतो; यामुळे यादना फार चुकपा दोष
 कथा दुसरा मित्र माझ्यापेक्षा पुष्कळ मोठ
 सदावी इयत्ता पास होऊन इंगरी शिकानावा
 आलेला होता, त्याने मला कविता कसल्या
 कसेन दिले व त्या सुवाकून देण्याविषयी का-
 लीसन दिले, आशयवशः पेशवांच्या कारकी-
 र्दीपर्यंत मी कविता केल्या होत्या, पुढे, ते शि-
 लोच राहिले, पुण्यास आल्यावर मी आमच्या
 आम मित्रांच्या सहाय्येने आमच्या वर्गाची आठव-
 णीची सभा स्थापन केली, निरनिवाळे विषय
 होऊन आम्ही वक्तृत्व कहे लगको, कविता
 केल्याच्या दुसरा प्रसंग आमच्या बदल्या इयत्ते
 आस्त्यास वर्गाचे शेवटी पावसुपाठीचे बैठकी
 होऊन, ते, विषय, आमचे वर्गाचे

महत्तरांभे तवाक्यात्तुल्य सुदृष्ट्यावर आंची निदा कर
 त्याचा होय. कवितेत पुष्कळ दोष धरत. पुढे
 संवयीने नाहीसे होते. शहरांतून सार्वजनिक स्था
 नाने व सभा घांता आम्ही नियमाने जात आहो
 तकी राष्ट्रीयसंघेची गरबद आहोस मोठी बोधव
 लावी. इकडे माझा वाचनाचा नाद बळवत का
 रका. मात भाषणाचा व लेखनाचा नाद यांची म
 यकळी. यामुळे, माझा स्वभाव व मते बनून गेले

दोन वर्षेपर्यंत माझी संख्या व पोची ही अ
 स्थित सुरू होती. पुढे संख्या बळवतच हो
 तकी व पोचीका अजीबाद रत्ना मिळाली. का
 ल मला खाऊं लागले. एण, संवयीने सर्व कां
 रळणी पडले. ती 'खव खव' नाहीशी झाली.

पुढे पुण्यास डेग आला; व म्याट्रिकपुढेसोप
 लाण्यासाठी धुळपास गेलो. तेथे कातावरण पु
 ळ्याभित्त' मिळाले. येथे माझी संख्या अजीबा
 दली, काही सुधारणा मान्य होऊं लागल्या.
 त्याचा, भर्त्सना आदि इतिहासाचा साप्तिक

पुष्कळ जभिमान तरका. पुढ्यास व्याख्या
आणि उत्तरास यांचे बाबेही नव्हते.

पुण्यास व पुढ्यास पुष्कळ निरमिराळीं कुडी
वहाव्यास मिळावी. बाह्य सौंदर्याने माझे मन भुलवू
येते. धरणी राहणी व बाहेरची राहणी मी तान्हा
वाहू लागलों. मनोवृत्तीचे अंतःसौंदर्य माझे
कारांतून नाहीसे झाले. मला माझ्या चरांतून
हीच तेवढे दिवू लागले आणि बाहेरचे गुण तेवढे
दिसू लागले. मला अनावेक्षा बाहेरचे राहणे आनंद
करवते. संवदी ! तुझा परिणाम 'धर्म्य' होय !

प्रवेशपरीक्षा पडिजेच वर्षी उत्तरवी. झालेली
विद्यार्थ्यांचा अन्न संपका, अन्नानपका व अन्नानपका
आतोपका, व तद्वत्पणास प्रारंभ झाला.

सुधारक व दुर्धारक या दोन्हीही गोष्टी
आहे पुष्कळ इच्छित व आस होते. या दोघांची
'बोरे' मला चांगली कळकी होती. मी बोरे
आई तेथे तसा बाने. यामुळे धर्म्या
आजिब बोरे बडका होता.

प्रकरण ६ वें.

বাক্যসমূহ:

प्रवेशपरीक्षा छात्राचार भी फठ्यालेत प्रवि
 छात्रो व उवाशिक्षणाचे सेवन करू लागली

साठेदीस माही पाठसाठेसंबंधी कल्पना का-
लासएवढी ठंच होती. तेथीक विद्वत्ता, तेथीक
विशेष, तेथीक व्यापार व तेथीक विचार सर्व
कर्त्तवीय नसावेत, माही माही कल्पना होती.
ही एक प्रकारे मारी व दुसऱ्या प्रकारे सोटी ठर-
ते. माही, ते पडे पाहा.

फठझालेत जाईपावेतो मिहान माझ्या सोबत
जाऊन तशी रवा मिळाली नव्हती, तेथे मेळ
लाय मग्न मसे सांगण्यात आले की, ही सुतपुत्री
आली आक या स्त्रीत आकू नव्हती. येथे की
मिहान जोरि उघडे टाकने रावठी जनावर
मिहान जनावरात. पहिलेच दिवशी स्नायु

अविष्ट आस्थानर लेवीक पद्धतीची नका माहि-
ती देण्यात आली. 'सत्यन' हे एक स्ना-
नास भावश्यक प्रत्य येथे मानिले जाते,
जसे मठा कळले. 'जोडा' हा या स्वर्गीय
सिद्धसाधनेचा आहे, जसे मठा समजावण्यात
आले. मार्गप्रमाणे 'फोंग' व 'सर्ट' या का-
ळानुसार येथे मिनिटभर देखील वाचकव्याप-
क आहे, जसे माझ्या मित्रांनी मठा मागितले.
'केस देवने' हा येथील शिष्टसाधनाचा आहे व
'विन आधलाचा' मनुष्य 'इकका' व कधी
मुलीचा मानक वातो जसे मठा सांगण्यात
आले. बांधोळीका 'दोन बकेटे' तरी निदर
जानी घेतले पाहिजे व बांधोळीका जवळजवळ का-
मळीच कपडे चढविले पाहिजेत, इत्यादि इत्यादि
जिथे मठा शिष्टविन्यास आल्या.

योगनाम्यात आस्थानर लेवीक अपूर्व देवना-
मून मठा मोठा चमककम वाटत, माझ्याप्रमाणे
सर्वीस देवनाम, निदरनामने केस देव

कमरे घाबणारा, व भूदाभ्यास वाळा मागे हा-
 वल भुरके मरणारा हा विद्यार्थीवर्ग कोणता
 ज्ञातीचा असावा अशी चमत्कारिक शंका असा-
 वक उत्पन्न झाली. इतक्यांत बबळण्या आमच्या
 मित्रांनी आश्वास खून करून प्रवेश करण्यास
 सांगितले. पाहिल्या दिवशीचें हें जीवन मना-
 कोण्या काळानें गेलें. माझी मनोदेवता मला येव-
 चू देईना. कोणतें चांगलें व कोणतें वाईट का-
 रणिकां परस्परविरोधी कल्पनांचा माळे मनोदर्शना-
 कोळें ठसळला !

पुस्तकालय, पाचव्यालय, व्यायामालय व शि-
 ष्यालय इत्यादि आकर्ये पाहून कोतुक, जाबरी
 व आनंद वाटला. मला माझे मित्रांनी विचारलें,
 'तुम्ही कोणता व्यायाम घेता !' मी हटले,
 'अरी असतोना मी ' जमस्कार ' वाकतो व कोण-
 तल्या मी ' ताळीस ' करितो किंवा किरावया-
 लीस.' आमचे मित्र हणाले, 'सुनी ! तुमचे हे
 व्यायाम येथें किंकरुन कायस पकभर काहीत

ते जातां पुरे करा. 'क्रिकेट,' 'टेनिस' किंवा 'बोडिंग' करीजी एखादा पसंत करा. 'तेव्हा मी बोडिंग पसंत केले.' कारण, ते माझा स्वभावास अनुसरू शकते.

दिवसांमध्ये दिवस खोलीत पाडले. नवीन वर्षाचे आश्चर्य नाहीसे झाले. माझी कृति रिकामी; आणि न कळत मी माझ्या विद्यालयीन वातावरणाचे अनुकरण करू लागलो.

मला वाटले की, माझी 'विद्युत्' अल्प जलस्थायी अवयव समेत कसे होऊचे, व 'कॉलेज म्यागेसिन' मध्ये कसे छिदाचे ! तेव्हा मी माझ्या कॉलेजातील विज्ञान मित्रांविकडी, केवळाविकडी व वस्तुविषयी माहिती काढू लागलो.

माझ्या मित्रांनी मला सांगितले 'ते फार विज्ञान गृहस्थ आहेत. तुम्ही यांचे नारीं काढू शकता. आधी सम्यास करा व चैन भोगा. कुठल्याही न्यायाने व केवळ केवळ वसतात !' यावर मी उत्तर देतो. चकार शब्द वर काढला नाही. मला माझा मित्रांचे कोठल्यात कायचुका मग होऊनिले.

पण माझ्याने रहावेना, मी दुसऱ्या काही मित्रांचे 'कोळेज म्यागोसिन्' संबंधी इकीकत पुसली. मी मला त्यासंबंधी फारच निराशा उत्पन्न करणारी माहिती दिली; व सांगितले की, 'तुम्हास मी काही—मराठी किंवा इंग्रजी—लिहिण्याची संधय नाही, तर तुम्हा किंवा, तुमच्या मजकुराचा आ-दरपूर्वक स्वीकार केला जाईल.'

तेव्हा मी माझ्या 'पाठशालेवर'चा एक कविता लिहिली व माझ्या एका नूतन, परिचित सोबत्याला दाखविली. मी मोठ्या आनुरतेने त्याच्या जमिनीच्याची आकांक्षा करित आग्रहाने त्याचे पूर्ण आगद ठेवून तभा राहिलो होतो. कविता मी होईल कितकी सुंदर करण्याविषयी प्रयत्न केला होता. समुळे मला 'शाबासकी' खास मिळणार, असे मी पूर्वीच भाकित केले होते. पण, काय! ते गृहस्थ किंचित नाखुश होऊन कणसात काही काही कविता नव्हे. "म्हसिकिकेसन" जाते. मीनी हातपणाने तो आगद माझे हाती पण

दिखा. देवदास महाराज मनाची व्यवस्था काय शास्त्री
हे सांगणें कडिण आहे.

तथापि, ती कविता दुसऱ्या एका मित्रास फार
वस्तुतः पडली. व्यवस्थापकाकडून संपादकाकडेही
ती गेली व तिचा स्वीकार करण्यांत बाबा
'व्यवस्थापक' मला ह्यानाळे, 'तुम्ही आपली
मराठी मजकूर किंवा मराठीची फार बरी आहे.
जेव्हा इंग्रजी किडिणारे पुष्कळ संपादकात, मराठी
केवळ एकही संपादक नाही.'

हे ऐकून मला आश्चर्य वाटलें; आणि माझ्या
जवळ मराठी का 'इंग्रजी' याचा मला घटका
अस पडला. ती खोजनीय स्थिति पाहून मनाक
पराकाष्ठेचे वाईट वाटलें.

मीत मीत आधी बरेच पुढें सरताचलों. ही
जेव्हा मला व्यवस्थापक कमिटीने 'मराठी वाचक
दुसऱ्या संपादक' जेमिळें. 'कधी' व 'देवदास
मराठी याची प्रसिद्धि झाली.

काळ गेलीत निव्वण पहिल्यापासूनच

जोना ! काया मका फार धाक होता. पाठशाळेंत
 शिरतांनाच मला ' पाठशाळा ' धाडिणी होणार
 नाही, अशी माझी मनोदेवता मला लागू लागली.
 जमुळें, विरक्त मनुष्याप्रमाणें माझी कॉलेजांतली
 एकचार्यासंबंधी स्थिति होती. पुढे माझे साक्षिक
 जिवें ठरलें ! कॉलेजच्या पहिल्याच परीक्षेंत मला
 पाणितानें एकदां, दोनदां व तिसऱ्यानें हिसका
 दिला. तेव्हा माझे तब्येतिक्षण आटोपलें ! ! !

कॉलेजांतली विद्वत्तेची माझें अनुमान खोटें ठरलें !
 साधारणक विचाराच्या व कौशल्या मनाच्या विषयां
 ज्येष्ठ प्राचीन स्वातंत्र्य मिळनें, त्यामुळें जेष्ठ मनो-
 हातीची फार हानि होते. क्रमिक पुस्तकें तोंडपाठ
 करून आमच्या देशांतिक तरुण लोक वृद्धांचा प-
 न्यासारखा व्यवहार करतात व विक्षिप्त मते, भावि
 जगाची व शरीराची असुरकता यांची जोड करून
 देतात. माझ्या पदार्थांत आमच्या पाठशाळेंतील
 जी. ए. चे तीन हजे निघाले. पण त्यांत कराची दे-
 वतळा व लहान्या असुर मला एकदां आदळला नाही.

कोछेजात गेस्पावर मळा 'विचार' करण्याची
 संधय लागली. आजपर्यंत मी स्वतंत्र विचार करत
 कधी केला नव्हता. नास्तिकवाचा अर्ध पाहुन
 येग मी देशी व विदेशी तरबेर्यांच्या संयुक्त
 नियधानें दूर केला.

दोन्ही 'मजूर' नीठ पाहून मी शुद्धित
 जाणें. दोन्ही नाजूची प्रमाणें तोलून मी प्र-
 येने काढिले. मी पुन्हा पूर्ण आस्तिक व
 इश्वरमूर्ताने बनलों. मळा माझे घर पुन्हा आवण
 लागले. परागेदा झालेले उचवमोडणीचे शिस्त
 मळा येऊन कडकडून भेटले; व इल्ली मी माझ
 देशाचा व मागेचा अत्यंत नम्र सेवक 'कोण-
 व्याही शिस्त' माझे 'कर्तव्य' वनाविण्या
 'अनुकूल काळा'ची आकांक्षा करीत 'जगा-
 केवळ' येऊन उभा राहिलो आहे.